

Neven
Svilar

Vizualna poezija danas – crtice uz izložbu

Branimir Donat i vizualna poezija

Gliptoteka HAZU, Zagreb, 9. 4. – 29. 4. 2011.

ORGANIZATOR Kolekcija Marinko Sudac

Početak travnja u zagrebačkoj Gliptoteci HAZU otvorena je izložba pod nazivom *Branimir Donat i vizualna poezija* u organizaciji Kolekcije Marinko Sudac i supruge Branimira Donata, Zorke Zane. Vizualna odnosno konkretna poezija poetsko je polje formirano sredinom prošlog stoljeća kao program brazilske grupe oko časopisa *Noigandres*, na osnovi koje je Švicarac Eugen Gomringer 1956. stvorio izraz ‘konkretna poezija’. Premda se čak i u vrijeme vrhunca pomodnosti proglašavala formalističkom igrom intelektualnih snobova, konkretna poezija predstavlja bitno poglavlje hrvatske poezije u kojoj se konkretističke tendencije javljaju neovisno i vremenski rano – kao izdanak nadrealističke poetike u djelima poput *Narcisa Radovana Ivšića* (1942.) ili sa zbirkom *Đerdan* Josipa Stošića (1951.), prvim djelom konkretne poezije u nas.

Izložba *Branimir Donat i vizualna poezija* u Gliptoteci izravno se poziva na izložbu održanu u travnju 1969. godine, u danas nepostojećoj Galeriji Centar u Gundulićevoj ulici. Riječ je o međunarodnoj izložbi koja je prije točno 42 godine održana pod nazivom *Vizualna i konkretna poezija – fenomen suvremene epohe komunikacije*, čiji je autor dakako bio Branimir Donat. Među inozemnim autorima na njoj su sudjelovali Bob Cobbing, Timm Ulrichs, Heinz Gappmayr, Luciano Caruso, Steve Christl, Pierre Garnier, Hans Clavin i Joseph Kosuth, dok su iz Jugoslavije, uza samog Branimira Donata, bili zastupljeni Iztok Geister Plamen, Milenko Matanović, Matjaž Hanžek,

V. K. Chubby, Zvonimir Balog, Ivan Slamnig i Josip Stošić.

+++

Što se samih definicija tiče, zabluda je mnogo. Jedna od najčešćih bila je ta da konkretizam funkcionira kao neka vrsta vizualnog kriticizma, polje koje probija u dvije dimenzije – onu u kojoj je ona istovremeno i umjetnička činjenica i teoretski odnosno filozofski iskaz. Dovoljno je pogledati jednu od definicija konkretne poezije kako je postavlja Branimir Donat da bi se pronašli temeljni razlozi nesporazuma: “Konkretna poezija racionalan je i generativan pokušaj programiranja znakovnih situacija s gnoseološkom funkcijom. Riječ je o tehnološki racionalnom, a u odnosu prema tradiciji poezije govornog iskustva ironičnom pokušaju brisanja granica između pjesništva, govora, grafike, tipografije, teorije igre, tehnologije, kibernetike i metoda programiranja koje nas vodi prema jednoj novoj umjetnosti programiranja.” Kada se poezija čita kao *racionalan* pokušaj *programiranja znakovnih situacija* s funkcijom gnosisa odnosno spoznaje, nastaje gnoseološki ambis gdje bi konkretizam bio poput neke vrste polupropusne membrane odnosno gaza koja se stavlja na semantičku ranu – usprkos tome što zadržava sav značenjski sadržaj ispod, on istovremeno djelomično probija kroz membranu i postaje vidljiv i s druge strane. Donatova definicija, naime, prije svega implicira razaranje vječne granice između konotativnog i denotativnog, gdje

poezija kojoj je tradicionalno bila inherentna konotativnost teži prema programiranju kao biti denotacije. Takav vektor konkretne poezije većini nije bio prihvatljiv – niti danas, uostalom, nije svima prihvatljivo da riječi poezija i vektor stoje u istoj rečenici.

+++

Budući da je izložba u Gliptoteci HAZU neka vrsta rekonstrukcije izložbe iz 1969. godine, postojala je prilična vjerojatnost da bi se ona današnjem posjetitelju mogla činiti istrgnutom iz konteksta. Izložba '69. odražavala je, naime, duh određenog vremena i prostora u kojem je takva umjetnost nastajala, bez obzira na činjenicu da je bila međunarodnog karaktera. Na sreću, to se nije dogodilo dijelom zahvaljujući tome da je izložba proširena srodnim djelima iz Kolekcije Marinko Sudac među kojima je većina nastala post quem izložbe iz '69. godine, a dijelom zahvaljujući kvalitetnoj ekspoziciji materijala uz dodatna tekstualna objašnjenja. Sam izložbeni prostor na drugom katu Gliptoteke traži da se izložba podijeli na dva dijela, ne ostavljajući previše mogućnosti. Dio postava predstavljaju publikacije i radovi iz Donatove ostavštine, među kojima su i radovi umjetnika koji su sudjelovali na njegovoj izložbi prije više od četrdeset godina, kao što su Heimrad Bäcker, Lucian Caruso, Steve Christl, Hans Clavin, Bob Cobbing, Ana Eccetera, Pierre Garnier, Heinz Gappmayr, Joseph Kosuth, Fritz Lichtenauer, Jean-Claude Moineau, Timm Ulrichs i Jiri Valoch. Drugi dio izložbe obuhvaća vizualnu i konkretnu poeziju iz Kolekcije Marinko Sudac, koja je vlasnik i Donatove zbirke vizualne poezije. Među njima nalaze se djela umjetnika nastala u vrijeme historijskog vrhunca konkretizma, ali i prije nego što je ušao u modu: Atille Csernika, Iztoka Geistera Plamena, Matjaža Hanžeka, Radovana Ivšića, Katalin Ladik, Slavka Matkovića, Marka Pogačnika, Zorana Popovića, Bogdanke Poznanović, Josipa Stošića, Tomaža Šalamuna, Ivana Volarića

Fea, Vlade Marteka i Ante Vukova. Konkretnom poezijom veoma su se često, i to ne samo u Hrvatskoj i drugim jugoslavenskim republikama, više bavili ljudi s *backgroundom* u vizualnim umjetnostima nego sami "pjesnici", pa ćemo tako među njima naći mnogo slikara, arhitekata, dizajnera, ali i povjesničara umjetnosti. Neovisno o razdoblju kada je nastajala, konkretna poezija često je nailazila na neprijateljski stav koji ju je difamirao kao cerebralnu konstrukciju koja navodno nema veze s "pravom umjetnošću". Koliko god karakterizacija umjetničkih djela cerebralnima bila besmislena, ona se argumentirala i činjenicom da je među autorima konkretne odnosno vizualne poezije uvijek bilo i mnogo matematičara i fizičara. Da bi se takva simplicistička razgraničenja pokazala ništavnim, dovoljno je prizvati malo književne i umjetničke povijesti – primjerice, dugogodišnje izbivanje Paula Valeryja s književne scene kako bi se posvetio matematičkim proučavanjima, ili šahističku reputaciju Marcela Duchampa. Svojom zbirkom *Bacanje kocke nikad neće ukinuti slučaj* (*Un Coup de Dés jamais n'abolira le Hasard*) iz 1897. godine Valeryjev učitelj Stephane Mallarmé već je otvorio put vrijednostima koje će više od pola stoljeća poslije afirmirati konkretna poezija. U toj je epohalnoj knjizi grafička dispozicija pjesme po prvi put u modernoj umjetnosti postala elementom od jednake važnosti kao i drugi poetski principi. Bjelina na stranici između otisnutih stihova i između riječi vrednuje se autonomno kao i sam tekst, a analogija se može pronaći i u eksperimentima koji su se u isto vrijeme zbivali na slikarskom polu francuske avangarde kraja 19. stoljeća. Na svojim fasetiranim kompozicijama Paul Cézanne pridavao je jednaku važnost mjestima koja nisu bila ispunjena bojama odnosno bjelini koja je postala autentičnim konstruktivnim elementom. I kod Cézannea, baš kao i kod Mallarméa, bjelina unutar prostornog okvira, bilo da je riječ o rubu stranice ili rubu platna, nije nedostatak slikarske i tekstualne

emanacije. To nije odsustvo boje ili riječi, već prisutnost praznine.

+++

Pokušamo li odrediti značenje i status konkretne poezije danas, valja postaviti pitanje jesu li posrijedi tendencije koje treba promatrati isključivo kao prošlo svršeno vrijeme. U tom smislu dobro je pogledati ne samo likovnu praksu u zemljama u kojima je konkretizam uzeo maha u razdoblju 50-ih i 60-ih godina, već i pjesničku produkciju. Čini se da je u zemljama poput Francuske, koja osim Valeryja u Panteonu ima i jednog Pascala, zaziranje od 'matematike' u poeziji definitivno prevladan stav. I nakon Valeryja, naime, u Francuskoj je matematika poeziji bliska disciplina. Nakon generacije pjesnika kao što su Renée Char i Iyves Bonnefoy, u francuskoj poeziji još uvijek ima mnogo poezije koju neki nazivaju formalističkom, a koja se može podvući i pod nazive konstruktivističke, konceptualne ili gestualne poezije. Uostalom, jedan od najcjenjenijih francuskih pjesnika trenutačno je matematičar Jacques Roubaud (1932.), inače poštovatelj djela Raymonda Queneaua te član eksperimentalne skupine *OuLiPo* (*Ouvroir de Littérature Potentielle*, "radionica moguće književnosti") koja još uvijek favorizira samonametnuta formalna ograničenja kakva su bila popularna 70-ih, a i važni mlađi pjesnici poput Pierrea Alferija (1963.) skloni su konceptualizmu i "jezičnoj" poeziji. Konkretna umjetnost u onom obliku u kojem ćemo je naći u izložbi u Gliptoteci, međutim, već je neko vrijeme ipak stvar prošlosti. Zamisao izložbe kao historijskog pregleda jedne ugasle prakse, bez recentnih primjera koji bi korespondirali s izloženim materijalom starijeg datuma, u tom je smislu svakako bila razumljivo rješenje.

+++

Branimir Donat se vrlo dobro znao snaći u hipertekstualnosti konkretne umjetnosti,

pa se od njegovih kritičarskih početaka može pratiti sustavan slijed recepcije, bilo da je riječ o poeziji Ivana Slamniga, bilo o pjesnicima poput Radovana Ivšića ili Josipa Stošića, koji su i predstavljeni na izložbi u Gliptoteci. Umjesto klasičnoga kataloga, izložbu prati književni časopis *Fantom slobode* (1/2011.) u kojem su okupljeni antologijski tekstovi Željke Čorak, Zvonimira Mrkonjića, Velimira Viskovića, Tonka Maroevića i Branimira Donata, a tu se mogu naći i reprodukcije izloženog materijala u cjelini. U uvodnome tekstu Branko Franceschi podsjeća da je Donatova izložba iz 1969. godine u trenutku svojega održavanja odražavala visoki intelektualni naboj zagrebačke kulturne sredine u vrijeme internacionalnih manifestacija poput Novih tendencija i Muzičkog bijenala. Premda je konkretna poezija oduvijek zauzimala relativno marginalnu poziciju, 60-ih godina ona je ipak predstavljala progresivni ukus i ideološka opredjeljenja upućene publike, pa utoliko i današnja izložba pretpostavlja ili čak diktira određenu razinu upućenosti posjetitelja. Na samom ulazu u izložbeni prostor, iznad vitrina s izloženim knjigama, nalaze se dvije definicije koje u nekoliko riječi objašnjavaju što je to konkretna odnosno vizualna poezija. Među knjigama se pak nalaze neki naslovi koji pažljivog posjetitelja mogu odvesti u ponor generičkog ključanja, iskonskoga tekstualnog mulja historijske avangarde na čiju se tradiciju nadovezuju djela koja su pedesetak godina poslije postala referentne točke protok konkretne poezije, na koje se pak nastavljaju avangardni autori 50-ih i 60-ih godina 20. stoljeća. Na prvom mjestu tu je ime proroka Guillaumea Apollinairea; ispod definicije konkretne odnosno vizualne poezije na ulasku na izložbu našla se tako Apollinaireova knjiga *Nestanak Honoré Subraca*, svojevrsna eklektična salata njegovih najranijih proznih tekstova koji su još uvijek utopljeni u simbolističku tradiciju, kao i neka kasnija djela poput proze *Ubijeni pjesnik*, što zapravo predstavlja direktnu posvetu Branimiru Donatu i

njegovoj prevodilačkoj energiji i upornosti. Takvi primjeri na početku izložbe ukazuju da je ona zamišljena kao *hommage* Branimiru Donatu, autoru i uredniku najzaslužnijem

za promoviranje ove vrste umjetničkog stvaranja 60-ih godina u Jugoslaviji, čiji je nedavni odlazak svakako bio dostatan povod za ovakav izložbeni koncept. x